

Міністерство освіти і науки України
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БУДІВНИЦТВА
І АРХІТЕКТУРИ

БОРИС ЛЕОНІДОВИЧ ЄРОФАЛОВ

УДК 71.11, 72.01

**АРХІТЕКТУРНО-РОЗПЛАНУВАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ
СТОЛИЧНОГО МІСТА КИЄВА
У ХІХ ТА НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

18.00.01 – Теорія архітектури,
реставрація пам'яток архітектури

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата архітектури

Київ – 2023

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Київському національному університеті будівництва і архітектури Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор архітектури, професор
Олег Семенович СЛЄЩОВ,
Київський національний університет будівництва і архітектури, завідувач кафедри основ архітектури і архітектурного проектування

Офіційні опоненти: доктор архітектури, професор
Богдан Степанович ЧЕРКЕС,
Національний університет «Львівська політехніка», директор Архітектурного інституту, професор кафедри дизайну та основ архітектури

доктор архітектури, доцент
Андрій Ігорович МАРКОВСЬКИЙ,
Національна академія мистецтв України,
учений секретар відділення пластичних мистецтв

Захист відбудеться 10 жовтня 2023 р. о 15:00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.056.02 Київського національного університету будівництва і архітектури за адресою: 03037, м. Київ, Повітрофлотський проспект 31.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Київського національного університету будівництва і архітектури за адресою: 03037, м. Київ, Повітрофлотський проспект 31.

Автореферат розіслано 5 вересня 2023 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. В. Антоненко

ЗАГАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ РОБОТИ

Актуальність теми. Дисертація присвячена найважливішому періоду в історії містобудівного розвитку міста Києва, коли в основних рисах було складено розпланувальну структуру сучасного великого центру міста в міжріччі Дніпра та Либеді, періоду ХІХ – початку ХХ століття. Цей розпланувальний каркас, разом із архітектурою та благоустроєм досьгодні є найяскравішою частиною міста, на яку орієнтується більшість містобудівників й архітекторів як на еталонний взірець масштабної та водночас гуманної забудови. Саме в цей час закладено було сучасну дорожню мережу міста, сформовано суцільну квартальну забудову, прокладено основні залізничні шляхи і мости, якими досі послуговуємось, розбудовано мережу міського трамваю, щільнішу, ніж нині діюча мережа громадського транспорту, закладено основи сучасного міського господарства та благоустрою.

Дослідження закономірностей складання існуючого міського каркасу Києва протягом досить сталого та насиченого періоду містобудівного розвитку, розуміння засад, на яких складалось велике промислово-капіталістичне місто, осередок культури, економіки та фінансової справи – столичне місто Київ – надзвичайно важливе в умовах, коли суспільство знов повертається до ринкових і демократичних форм управління після тривалого періоду надцентралізованого управління й економіки. Вивчення складання просторової конструкції історичного міста в динаміці та використання досвіду розбудови Києва доби так званого класичного капіталізму – в проектуванні, реконструкції та реставрації Києва – постає особливо актуальним в останні роки, коли тиск будівельних технологій принципово нового масштабу загрожує нівелювати, а часом і взагалі знищити надбання у вигляді гуманного і співмасштабного людині міського довкілля.

Без ретельного професійного знання розпланувальної траєкторії міста не можливо свідомо будувати наступні виважені кроки щодо його розвитку. Саме тому запропоноване дослідження більш ніж важливе, адже дозволяє збагнути загальну просторову конструкцію Києва – від його правобережного ядра, цієї найважливішої смислопороджуючої частини міста, до сучасної радіальної структури.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації пов'язана з визнаними в світі пам'яткоохоронними документами: «Хартія з питань збереження та реставрації історичних пам'яток і визначних місць» (Венеція, 1964), «Конвенція про захист всесвітньої природної спадщини» (Париж, 1972, 1975), «Конвенція про охорону архітек-

турної спадщини Європи» (Гранада, 1985), «Міжнародна хартія з охорони історичних міст» (Вашінгтон, 1987).

Створена автором інформаційна база щодо історичних етапів і чинників розпланування Києва у XIX та на початку XX століття є основою для удосконалення облікової документації Державного реєстру нерухомих пам'яток України, а також для проведення реставраційних робіт, сприяючи відродженню та збереженню культурного надбання України, що підтримується на державному рівні та відображено у Законі України «Про охорону культурної спадщини» від 8.06.2000 № 1805-III.

Дослідження відповідає цілям і завданням забезпечення вищої спеціалізованої професійної освіти архітекторів згідно Законів України «Про архітектурну діяльність» (1999) та «Про вищу освіту» (2014), які визначають концептуальні засади та вдосконалення науково-проектної діяльності в Україні. Модернізація освітньої програми в Україні виконується за програмою ЄС ERASMUS+ (2014–2020 рр.).

Робота виконувалась відповідно до комплексної тематики науково-дослідних робіт кафедри Основ архітектури та архітектурного проектування КНУБА : «Дослідження теорії, історії та сучасного розвитку архітектури. Реконструкція і збереження архітектурної спадщини». Державний реєстраційний номер: 0123U103342.

Мета дослідження – визначити засоби розпланування у XIX і на початку XX століття, з'ясувати принципи, методи та нормативні чинники розбудови Києва в добу, коли місто досягло визначних щаблів в архітектурі та містобудуванні, задля їхнього використання в сучасному проектуванні та реконструкції міста.

Завдання дослідження.

1. Проаналізувати досвід досліджень архітектурно-розпланувальної організації Києва, встановити основні періоди містобудівного розвитку міста XIX і початку XX століття;

2. Визначити прикмети столичного модусу Києва зазначеного періоду;

3. Дослідити перші генеральні плани та визначити принципи розпланування Києва класицистичної доби (перша половина XIX століття), з'ясувати напрями розпланувальної діяльності цього періоду;

4. Проаналізувати нормативні заходи «Великих реформ» (1860–1870-і) та їх значення для регулювання розпланувальної діяльності в Києві другої половини XIX століття;

5. З'ясувати значення появи нових видів механізованого транспорту у міських та міжміських сполученнях Києва XIX – початку XX століття;

6. Виявити засоби містобудівного розвитку Києва доби промислового капіталізму та з'ясувати закономірності і напрями розпланувального зростання Києва у другій половині XIX століття;

7. Сформулювати принципи вирішення екологічних питань в Києві наприкінці XIX – на початку XX століття;

8. Дослідити застосування сучасних містобудівних теорій і зокрема концепції «міста-саду» у працях вітчизняних містобудівників і вчених на теренах Києва початку XX століття;

9. Визначити і сформулювати нові принципи розпланування в містобудівній структурі Києва наприкінці XIX – на початку XX століття.

Об'єкт дослідження – архітектурно-містобудівна діяльність в Києві XIX – початку XX століття.

Предмет дослідження – організація розпланувальної діяльності через аспекти проектування, землевпорядкування, міської забудови, транспортування, зеленого будівництва, законодавства, містобудівних теорій і концепцій.

Межі дослідження – територія сучасного центру Києва в межиріччі Дніпра і Либеді та прилеглі напрямки добової доступності транспортом великої пропускної здатності; хронологічні рамки – XIX та початок XX століття.

Методи дослідження. Робота проводилась із застосуванням комплексного методу дослідження, який включає: узагальнення та систематизацію наукових робіт, аналіз картографічних і розпланувальних матеріалів, статистичний аналіз населення за районами та осередками міста, архівні розвідки, моделювання, виконання типологій і класифікацій. Аналіз архітектурно-містобудівної діяльності в Києві XIX – початку XX століття провадився графоаналітичним методом розробки тематичних карт-схем, результатом чого стало визначення проблем, передумов і містобудівних конфліктів. Для підтвердження практичного значення одержаних результатів був використаний метод впровадження висновків в розробку і написання монографій, що можуть використовуватись у якості навчальних посібників та увійшли у підготовку розділу з містобудування в колективній монографії.

Наукова новизна одержаних результатів.

Основні наукові результати, які представлено на захист, дозволяють стверджувати, що у дисертації вперше:

– розглянуто розвиток розпланувальної структури промислово-капіталістичного Києва як єдиний процес від «регулярного» перепланування міста на початку XIX століття і аж до муніципальної реформи 1918 року;

- розроблено зведену схему регулярного розпланувального каркасу Києва 1787–1837 років за першими генеральними планами Києва;

- проаналізовані нормативні заходи «Великих реформ» (1860–1870-і) та їх значення для регулювання розпланувальної діяльності в Києві другої половини XIX ст.;

- виявлені засоби містобудівного розвитку Києва доби промислового капіталізму та з'ясовані закономірності і напрями розпланувального зростання Києва;

- запропоновано модель циклічного розвитку світоглядних і композиційно-розпланувальних підходів до столичного міста Києва з частотою у сто років.

Удосконалено:

- систематизацію етапів і напрямів фахових досліджень з архітектури та містобудування Києва XIX – початку XX століття;

- уявлення про напрями основних містобудівних завдань із реконструкції «регулярного міста» в контексті «Великих реформ» 1860–1870-х;

- класифікацію нормативних заходів щодо регулювання містобудівної діяльності досліджуваної доби, що викликали бурхливий розвиток інвестицій і привели до потужного зростання міста, розквіту архітектурної професії та будівельної галузі;

- систематизацію принципів подолання суцільної забудови з використанням параметричних обмежень і засобів формування архітектурних ансамблів у Києві наприкінці XIX та на початку XX століття.

Набули подальшого розвитку:

- аналіз передумов створення радіального каркасу міста в другій половині XIX та на початку XX століття;

- уявлення про нові принципи озеленення міста та вирішення екологічних питань у Києві другої половини XIX – початку XX століття;

- дослідження з використання концепції «міста-саду» вітчизняними проєктувальниками на початку XX століття.

Практичне значення одержаних результатів.

1. Для сучасної проєктної, реконструктивної та управлінської практики, включаючи розробку та коригування генерального плану, гранично важливими є положення дисертації про параметричне регулювання забудови в Києві XIX і на початку XX століття.

2. Базові висновки дослідження про послідовність розпланувального розвитку Києва і нормативні чинники та параметри регулювання забудови зазначеного періоду мають бути змістом підготовки та підвищення квалі-

фікації муніципальних діячів й у першу чергу апарату головного архітектора міста.

3. Матеріали дисертації дають уточнений і методологічно обґрунтований матеріал для розробки новітньої історії містобудування в Україні, а також можуть бути задіяні для структурування подальших наукових досліджень в галузі історико-архітектурних й урбаністичних студій Києва.

4. Результати дисертації мають підстави бути впровадженими у навчальний процес підготовки архітекторів й аспірантів архітектурних ЗВО Києва за спеціальностями «ландшафтне проєктування», «методологія містобудування», «історія архітектури», «міське будівництво».

5. Досліджені параметричні та правові нормативи можуть бути використані під час визначення обмежень і норм проєктування в історичних районах міста та в зонах із регульованим містобудівним режимом.

Особистий внесок здобувача. За допомогою картографічної генералізації, аналізу нормативних документів, архівних і літературних джерел, розпланувальної й архітектурно-будівельної практики вперше у вітчизняних дослідженнях з історії архітектури та містобудування автором подано циклічну картину розвитку столичного міста Києва з обертанням регулярного та вільного підходів до міського розпланування протягом ХІХ – початку ХХ століття.

До наукового вжитку автором було введено: поняття про регулярний розпланувальний каркас Києва, створений на підставі генеральних планів міста 1787–1834 років; розрізнення дво- і тривекторної та індиферентної схеми щодо регулярного перерозпланування Подолу наприкінці ХVІІІ та на початку ХІХ століття; поняття про ідеологічний каркас міста на підставі архітектурної музеєфікації великокнязівських старожитностей у першій половині ХІХ століття; аналіз центрально-симетричної композиції ансамблю Присутственних місць як нового центру Верхнього Києва середини ХІХ століття; формулювання принципів подолання суцільної забудови з використанням параметричних обмежень наприкінці ХІХ і на початку ХХ століття; аналіз побудови спіральної композиції прибуткового будинку-особняка В. Городецького (1900–1903 рр.); загальну модель циклічного принципу зміни регулярного та вільного підходів до міського розпланування в Києві ХVІІІ–ХХ століть із орієнтовним лагом у сто років.

Апробація наукових результатів. Основні положення та результати дослідження оприлюднено у формі доповідей на науково-практичних конференціях КНУБА та міжнародних наукових конференціях різного рівня: «Central Europe Architecture», Варшава, Польща (1997); «Регіональні проблеми архітектури та містобудування», Одеса (2006); «Міська культура та

середовище метрополії. До 10-річчя Харківського Клубу», Харків (2008); «Miting of the 2nd Region of the International Union of Architects», Белград, Сербія (2013); «Архітектура історичного Києва. Ландшафт і вода», Київ (2016); «Modern Science: Innovations and Prospects», Стокгольм, Швеція (2021); «Modern Scientific Research: Achievements, Innovations and Development Prospects», Берлін, Німеччина (2021).

Впровадження. Результати дослідження були впроваджені в роботу Творчої архітектурної майстерні «Ю. Лосицький» (Київ) у процесі розробки проекту благоустрою парку «Володимирська гірка» в Києві. Положення дисертації щодо діяльності та програм озеленення Садової комісії при Міській думі (1880–1900-і) враховано під час виконання схеми реконструкції парку, що розроблялась і корегувалась упродовж 2003–2018 років. Рекомендації дисертації було використано в роботі над сучасним законодавством, зокрема аналіз положень «Ієрархії управління містобудівною частиною» 1870 року та нововведеннями губернського та муніципального управління 1873, 1892 та 1914 років ліг в основу конкретизації положень до проекту доповнень до Закону України «Про основи містобудування» (2019). Положення щодо міського законодавства були використані в навчальному процесі на кафедрі міського будівництва при викладанні дисципліни «Планування та забудова міст», що викладається проф. М. М. Дьоміним, а також в організації професійної атестації архітекторів, що проводиться Архітектурно-будівельною атестаційною комісією Архітектурної палати Національної спілки архітекторів України (2021). Результати дисертації використано в процесі розробки Положення про відновлення діяльності Української академії архітектури. Показано надбання Академії на шляху дослідження архітектурної спадщини України, піклування акад. В. Г. Заболотного про дослідження саме в цій царині; висвітлено динаміку перетворення архітектурних дисертацій із пректно-описових на власне наукові, якими вони є наразі (2021).

Публікації. Результати проведеного автором дослідження отримані автором особисто, що засвідчується 7 монографіями, зокрема розробкою, написанням і виданням комплексної історії архітектури Києва XVIII–XX століть: «Архітектура імперського Києва» (2000), «Архітектура радянського Києва» (2010), двотомник «Архітектура незалежного Києва» (2020), – а також підготовкою розділу з містобудування в колективній монографії «Забудова Києва доби класичного капіталізму» (2012). Основні публікації, що віддзеркалюють наукові результати дослідження: наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дослідження – 7, та які засвідчують апробацію матеріалів дисертації – 10, публікації, які додатково відо-

бражають наукові результати дослідження – 7. Публікації автора, дотичні теми дисертації, вміщені в списку використаної літератури, всього 62 одиниці.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається з анотації, списку вжитих скорочень, вступу, основної частини (чотирьох розділів) з висновками до розділів, загальних висновків, тематичних таблиць до розділів, списку використаних джерел, списку публікацій та додатків. Результати дослідження викладені на 242 сторінках, зокрема: 140 сторінок основної текстової частини, 20 сторінок списку використаних джерел (288 найменувань), ілюстрації (48 сторінок тематичних таблиць) і 5 додатків (наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дослідження та які засвідчують апробацію матеріалів дисертації, публікації, які додатково відображають наукові результати дослідження, акти про впровадження результатів наукової роботи, джерела ілюстрацій – 12 сторінок).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначаються мета, завдання, об'єкт, предмет, методи і межі дослідження, а також визначається наукова новизна, результат, практичне значення та застосування результатів роботи.

У першому розділі «Аналіз джерел з досліджень містобудівної діяльності в Києві ХІХ – початку ХХ століть» визначено стан вивчення проблеми, починаючи із початкових студій архітектури та містобудування зазначеного періоду на початку ХХ століття до сучасного стану досліджень.

Розглянуто особливості розвитку розпланувальної структури Києва від перших відомих, так званих мальованих планів міста ХVІІ століття до інструментальних планів середини ХVІІІ століття і аж до початку ХХ століття. Систематизація і комплексний аналіз міри наукового опрацювання теми показав, що до цього часу не існує ні в зарубіжних, ані у вітчизняних працях узагальненої картини особливостей розвитку Києва доби складання його базового розпланувального каркасу, враховуючи специфіку міста як «першої столиці» імперії. Підкреслено профілююче значення для дослідження з розпланування картографічних джерел, планів та інших проєктних креслеників. У підсумку зазначено підвищення значення спеціальних досліджень історико-архітектурної та містобудівної спадщини Києва ХІХ – початку ХХ століття в новітні часи. У результаті

аналізу великого масиву історичних і спеціальних досліджень визначено основні періоди містобудівної й архітектурної діяльності в Києві зазначеної доби наступним чином: 1) перша половина XIX століття (період регулярної розпланувальної реконструкції); 2) два методологічно пов'язані періоди – другої половини XIX століття («Великі реформи» та перехід до прискороного індустріально-капіталістичного розвитку) і початок XX століття (криза класичного капіталізму та пошук альтернативних архітектурних і розпланувальних концепцій розвитку міста).

У другому розділі **«Чинники та методи розпланувальної реконструкції Києва в першій половині XIX століття»** розглянуто процес «регулярного перетворення» Києва, що почався наприкінці XVIII століття й артикульовано відбувався в першій половині наступного століття та закінчився формуванням нового розпланувального каркасу великого капіталістичного міста.

Напередодні розпланувальної реконструкції Київ складався із трьох історичних міських ядер або «міст», що згодом перетворилися на окремі «частини» (райони) Києва. Необхідність перерозпланування виникає в зв'язку з політичними й економічними змінами в житті Києва, але затримується в часі топографічною ізольованістю Печерська, Подолу та Верхнього міста – трьох його базових складових. Створення цілісної та функціонально взаємопов'язаної містобудівної структури класицистичного Києва, цебто першої половини XIX століття, вирішується розробкою першого проектного генерального плану міста 1834 року, реконструкцією існуючих історичних частин міста та розплануванням нових регулярних районів на кшталт Печерського посаду, Липок, так званого Латинського кварталу, Нового строєнія тощо. Інтегрованими містобудівними чинниками розпланувальної реконструкції послуговуються поліцентрична структура міста, природні чинники і складна топографія Києва, регулярний підхід до перепланування і універсалізація будівельних правил, що є похідною централізованого управління, та свідома функціоналізація історичних частин міста.

Засоби містобудівної реконструкції використовуються в залежності від специфіки існуючих районів. По перше, це регулярне розпланування Печерського містечка і впорядкування історичного розпланування Верхнього міста. Наступним кроком відбувається радикальне перепланування післяпожежного Подолу, створення містобудівного ансамблю Володимирського проїзду. Помітну роль в адміністративному впорядкуванні міста відіграє архітектурна музеєфікація великокнязівських старожитностей. Основні розпланувальні напрями одержують відповідні функціонально-типологічні ознаки. Проект Київської фортеці править за південний контур

нового міста ХІХ століття. Три історичні «міста» Києва розширюються зі збереженням їхніх традиційних функцій. Впорядкування Двірцевої частини має на меті створення нового офіційного центру міста. Либідський район освоюється в функції нового посаду, «Латинський квартал» – як ампірний фасад імперського Києва. Зрештою розпланувальне освоєння Хрещатика створює новий діловий центр міста. Докорінна «регулярна» реконструкція історичних частин співіснувала з їхнім виправленням і збереженням, своєю чергою нові розпланувальні структури спершу створювалися для розширення міських осередків як їхня складова, на прилеглих територіях, а потім і на територіях проміж ними, маючи за мету створення цілісного містобудівного каркасу.

Третій розділ «“Великі реформи” та нові засади містобудівної діяльності в Києві у другій половині ХІХ століття» є профілюючим для всього дослідження, адже виявляє інструментальні чинники, що перетворили місто на таке, яке динамічно розвивається.

Причини прискороеного міського зростання в найзагальнішому вигляді окреслені змістом «буржуазних» реформ 1860–1870-х. Також бурхливий розвиток міста активізувала фінансова реформа і провідна банківська функція Києва як ділової столиці Південного Заходу. Загальнодержавними адміністративними реформами було підтверджено статус Києва як столиці Південно-Західного краю. Реформа міського самоврядування і створення 1874 року нового генерального плану Києва під орудою Міської думи зосередили прийняття базових містобудівних рішень безпосередньо у місті. Розвиток залізниці та внутрішньоміських механізованих комунікацій довершив перетворення Києва на потужне промислове місто. Відповідно формуються нові розпланувальні засоби стрімкого зростання і широкої містобудівної експансії великого капіталістичного міста.

Основним об'єктом регулювання в цивільному будівництві стають не «зразкові фасади», а параметричні характеристики кожної будівлі в окремому домоволодінні. Діяльність забудовників обмежується межами кварталу та стійкими будівельними правилами, в цих межах допускалася практично будь-яка будівельна ініціатива: вибір розпланувального й об'ємного рішення будівлі, архітектурного стилю тощо. У такий спосіб здійснюється реконструкція «старого міста», що носить квартальний і архітектурно-фасадний характер. У цей час з'являються все більш численні економічно самостійні суб'єкти міської реконструкції: підприємці та промисловці, акціонерні домобудівні товариства, а також наукові товариства, установчі комітети зі спорудження громадських будівель, пам'ятників і тому подібні

незалежні організації. Вся їхня діяльність координувалася міським самоврядуванням на чолі з міськими Думою і Управою.

Реформа Міського положення 1870 року надала в загальне користування городян вулиці, площі, сади і парки, що раніше перебували у веденні держави. Відповідно з'явилися нові, принципово інші розпланувальні елементи всередині «старого міста»: міські сади, виставки, житлові комплекси, механізований громадський транспорт тощо. Ліквідація такого розпланувального елемента, як міський або кріпосний вал, що втратив фортифікаційне значення до середини XIX століття, привела до зміни самого принципу компактного розміщення міста в межах регулярного плану і відкрила добу вільного розвитку міських територій. Структурними елементами «нового міста» стають якісно інші, відмінні від традиційних розпланувальні одиниці, відокремлені самодостатні формування, розташовані «в полі»: промислові слободи і робочі колонії, дачні селища, лікувально-оздоровчі та науково-освітні містечка. Особливість таких містобудівних утворень – вузька спеціалізація і тісний зв'язок із підприємницькою діяльністю, спрямованою на отримання прибутку. За відсутністю кріпосних обмежень нове розпланування здійснювалося майже за органічним радіальним принципом.

Поряд із очевидною новизною «нового міста» в його зростанні та зв'язках із «регулярним містом» спостерігаються певні закономірності: якщо спочатку робітничі селища за межами міста орієнтувалися на існуючі приміські слободи, то згодом промислова експансія поширюється на незаселені території з утворенням поселень нового типу, куди залучаються маси різночинного населення. Найчастіше нові розпланувальні утворення нанизуються на існуючі шосе, що ведуть до міста, або на залізничні артерії, і в такий спосіб створюється радіальний каркас нового промислово-капіталістичного міста.

У четвертому розділі «Теорія і практика архітектурно-розпланувальної діяльності в Києві початку XX століття» простежено оформлення опозиції «старе / нове місто» в теоретичних та практичних працях українських проєктувальників.

Протиставлення центральних частин Києва «новому місту», що виростало на територіях передмість, не охоплених регулярним розплануванням попереднього періоду, стає кричущим. Спроба облаштувати міські околиці, пристосовуючи до місцевих умов концепцію «міста-саду» англійця Е. Говарда, була характерним проявом такого протистояння. У численних обговореннях ідеї міста-саду як оптимальної форми передмістя (або «нового міста») чіткіше окреслюється поняття «європейське» або «старе місто».

Таким чином, у розбудові «старого міста» постають нові санітарні або «екологічні питання», що вирішуються в діяльності Київської міської думи створенням 1887 року Садової комісії та виробленням спеціальних правил користування зеленими насадженнями.

Осмислення і застосування міського саду як нової розпланувальної одиниці призводить до реконструкції Олександрівського та Миколаївський парків як взірців вільного розпланування. Врешті Садовою комісією у 1880–1890-х розроблено і реалізовано унікальну програму з тематичного озеленення київських вулиць. Організаційними методами розширення міського благоустрою стає впровадження нових технологій електрики в освітленні міста, створення 1906 року Мостової комісії задля опікування якістю проїжджих та пішохідних доріг, вирішення завдань із благоустрою шляхом створення концесійних підприємств. До успішних організаційних містобудівних акцій Київської думи слід віднести ліквідацію адміністративного проєкту «місто Олександрія» та включення цієї приміської слободи в межі Києва. Творче переосмислення концепції «міста-саду» Е. Говарда українськими проєктувальниками простежується в працях М. Г. Диканського (ідея поєднання у новому розплануванні переваг одночасно міста і села), Г. Д. Дубеліра (проєкт «міста-саду» на київській Солом'янці), М. П. Зуєва (проєкт селища-саду Вишгород–Межигір'я), Г. П. Ковалевського (розроблення містобудівного функціонального зонування та «вільного плану» для нових поселень).

На межі XIX–XX століть для формування архітектурних ансамблів у Києві використовується низка композиційно-розпланувальних засобів: принцип вільної забудови (у Київській виставці 1897 року); динамічно-театральна композиція ар-нуво (прибутковий будинок-особняк В. В. Городецького, 1900–1903); застосування міського монументу як розпланувальної доміанти (проєкт меморіального комплексу «Історичний шлях», 1910–1911); поєднання ландшафтного і регулярного принципів розпланування (Київська виставка 1913 року). На довершення розвитку розпланувальних засобів міським діячем М. Л. Арістовим сформульовано концепцію «Київ як архітектурно-художнє місто» (1918), що містила в собі зачатки технології аналізу та використання в розпланувальних роботах ландшафтних та вже існуючих архітектурно-художніх властивостей міста із пропозицією нових управлінських конструкцій аж до створення організаційних структур на кшталт ГоловаПУ.

ВИСНОВКИ

1. В дисертації визначені основні етапи фахових досліджень Києва ХІХ – початку ХХ ст.: міжвоєнний (1920-1930-ті рр.); післявоєнний (1940-1950-ті рр.); дослідження 1970-1980-х рр.; перехідний (1990-ті рр.) та сучасний періоди з кореляцією об'єкта та зміною методик дослідження. Означено прикмети столичного модусу Києва та уточнені основні періоди архітектурно-містобудівного розвитку міста зазначеної доби: перша половина ХІХ ст. (1800-1850-ті рр.); друга половина ХІХ ст. (1860-ті рр. – 1900 р.); початок ХХ ст. (1900-1918 рр.).

2. Досліджені засоби реконструкції історичних частин Києва у першій половині ХІХ ст.: регулярне розпланування Печерська; радикальне перепланування Подолу; створення містобудівного ансамблю Володимирського проїзду; архітектурна музеєфікація великокнязівських старожитностей. Розпланування нових містобудівних структур – Двірцевої частини; Нової Київської фортеці, Хрещатика, Либідського району і «Латинського кварталу» – має на меті створення цілісного містобудівного каркасу.

3. Визначені чинники прискореного зростання міста, що в найзагальнішому вигляді зосереджені у змісті буржуазних реформ 1860-1870-х рр., створенні 1874 р. нового генерального плану міста під орудою Міської думи, розвитку залізниці та внутрішньоміських механізованих комунікацій як невід'ємної промислово-капіталістичної складової.

4. З'ясовано основні правові зміни в царині регулювання розпланувальної діяльності в Києві періоду Великих реформ 1860-х рр.: розподіл вулиць на розряди 1873 р.; регулювання забудови за параметрами та генпланом 1874 р.; чітке структурування законодавства про громадські будівлі; поступове скасування еспланадних правил з 1881 по 1909 р.

5. Доведено, що численні суб'єкти містобудівної діяльності координувались виборним самоврядуванням, відповідно з'являються нові розпланувальні елементи: міські сади, виставки, житлові комплекси, механізований транспорт тощо. У зв'язку з цим визначено – основним об'єктом регулювання стають параметричні характеристики споруд; діяльність забудовників обмежується розплануванням кварталу та будівельними правилами, і в цих межах допускається будь-яка будівельна ініціатива.

6. Сформульовано розрізнення традиційної забудови «старого» або «європейського міста» та нових промислово-капіталістичних розпланувальних осередків, що виникає у другій половині ХІХ ст., і за відсутністю кріпосних обмежень нове розпланування відбувається майже за органічним

принципом, створюючи радіальний каркас нового промислово-капіталістичного міста.

7. З'ясовано, що на початку ХХ ст. характерним проявом протистояння «старого» і «нового» міста стає облаштування околиць за концепцією «міста-саду» Е. Говарда; досліджені методи вирішення «екологічних питань» в діяльності Міської думи: створення Садової комісії, розробка унікальної програми тематичного озеленення київських вулиць тощо; простежено застосування ідей «міста-саду» у вітчизняних студіях.

8. Визначено композиційно-розпланувальні засоби формування архітектурних ансамблів у Києві на межі ХІХ-ХХ ст.: принцип вільної забудови; динамічно-театральна композиція ар-нуво, міський монумент як композиційно-розпланувальна домінанта; поєднання ландшафтної і регулярної принципів розпланування; методично-організаційні пропозиції «Київ як архітектурно-художнє місто».

9. Винайдено циклічне обертання композиційно-розпланувальних засобів містобудування на столітньому відтинку: від романтично-пейзажного, майже барокового ставлення до міста на межі ХVІІІ та ХІХ ст., до регулярних засобів впорядкування «хаотичної» київської забудови в першій половині ХІХ ст., і знов повернення до романтичних поглядів на «належний» міський пейзаж на межі ХІХ і ХХ ст., що яскраво зазначене в ексламації Г. Лукомського при спогляданні київської виставки 1913 р.: «Й насправді – київське бароко!»

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Ерофалов-Пилипчак Б. Л. Архитектура имперского Киева. – Киев: А.С.С; НИИТИАГ, 2000. – 192 с.: ил. ISBN 978-966-7452-22-0
2. Ерофалов-Пилипчак Б. Л. Архитектура советского Киева. – Киев: ИД А+С, 2010. – 640 + ЛІІ с.: ил. ISBN 978-966-8613-53-1
3. Єрофалов Б. Л. Містобудівний розвиток Києва // Забудова Києва доби класичного капіталізму, або Коли і як місто стало європейським / А. Беломєсяцев, Б. Єрофалов, В. Ієвлева, М. Кальницький, Н. Кондель-Пермінова, О. Сідорова, Т. Скібіцька; За ред. М. Кальницького, Н. Кондель-Пермінової. – Київ: Варто, 2012. – С. 41–62. ISBN 978-966-2321-21-0

4. Ерофалов Б. Л. Архитектурный атлас Киева. С десятью историческими картами, 294 оригинальными фотографиями и архивными иллюстрациями. – Киев: А+С, 2013. – 352 с.: илл. ISBN 978-966-8613-52-4
5. Erofaloff B. Neotectonism: For Sale or For Life? – Kiev | Belgrade: А+С, 2013. – 28 p. ISBN 978-966-8613-51-7
6. Kiev Otherwhere: Киев которого никогда не было. Киев каким он был. Киев каким он мог бы быть / Сост. Б. Л. Ерофалов, А. Г. Шалыгин. – Киев: А+С, 2014. – 408 с.: илл. – ISBN 978-966-8613-55-5 (*Автору належать концепція і тексти*).
7. Ерофалов Б. Л. Символы архитектуры, или Нумерологическое испытание архитектурной формы. – Киев: А+С, 2016. – 576 с.: ил. ISBN 978-966-8613-58-6
8. Ерофалов-Пилипчак Б. Л. Архітектура незалежного Києва: У 2 т. Т. 1: Дуже великі проекти. – Київ: А+С, 2020. – 838 с.: іл. ISBN 978-617-7765-10-2
9. Ерофалов-Пилипчак Б. Л. Архітектура незалежного Києва. У 2 т. Т. 2: Майстри бетону та гіпсокартону. – Київ: А+С, 2020. – 832 с.: іл. ISBN 978-617-7765-11-9
10. Ерофалов Б. Л. Київ | Архітектурний атлас. – 2-е вид. – Київ: А+С, 2021. – 352 с.: іл. ISBN 978-617-7765-14-0

Статті в наукових фахових виданнях

11. Ерофалов Б. Л. XIX век и городская реконструкция // Строительство и архитектура. – 1990. – № 10. – С. 18–20.
12. Ерофалов Б. Империя та місто, або Колізія стилів // Теорія та історія архітектури та містобудування: Зб. наук. праць НДІТІАМ. – К.: НДІТІАМ, 1998. – Вип. 2. – С. 55–70.
13. Ерофалов Б. Регулярная перепланировка Киева как опыт преемственного преобразования городской структуры // Сучасні проблеми досліджень, реставрації та збереження культурної спадщини: Зб. наук. праць ІПСМ АМУ. – Київ: ІПСМ АМУ, 2004. – Вип. 1. – С. 79–86.
14. Ерофалов Б. Л. Городское строительное законодательство в формировании планировочной структуры Киева XIX – начала XX века // Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини: Зб. наук. праць ІПСМ АМУ. – Київ: ІПСМ АМУ; ВД А+С, 2005. – Вип. 2. – С. 77–86.
15. Ерофалов Б. Л. Проблемы киевского градопланирования в 1910-е годы // Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної

спадщини: Зб. наук. праць ІПСМ АМУ. – Київ: ІПСМ; ВД А+С, 2006. – Вип. III, ч. 2. – С. 47-54.

16. Ерофалов Б. Л. Правило и традиция, или Об устойчивом развитии города в конце XIX – начале XX века (на примере Киева) // Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини: Зб. наук. праць ІПСМ АМУ. – Київ: ІПСМ АМУ, 2009. – Вип. 6. – С. 43–58.

17. Ерофалов Б. Л. К исторической топографии Киева // Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Наук.-техн. збірник КНУБА. – Київ: КНУБА, 2016. – Вип. 46. – С. 269-277.

18. Ерофалов Б. Л. Теоретичні концепції та практика містобудівної діяльності в Києві на межі XIX-XX століть // Містобудування та територіальне планування: Наук.-техн. збірник КНУБА. – Київ: КНУБА, 2023. – Вип. 83. – С. 88-99.

19. Ерофалов Б. Л. Прибутковий будинок як розпланувальний сценарій (на прикладі «Будинку Мисливця» В. В. Городецького 1901-1903 рр.) // Архітектурний вісник КНУБА: Наук.-виробнич. збірник. – Київ: КНУБА, 2023. – Вип. 26-27. – С. 250-258.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав

20. Ерофалов Б. Город и регион: Местные и региональные нормативные системы // Понятие о городе / Под ред. А. П. Зинченко. – Тольятти: Международный. Акад. Бизнеса и Банковского Дела, 1994. – С. 79–24.

21. Ерофалов Б. Л. Развитие планировочной структуры Киева в первой половине XIX века // Сб. науч. ст. НИИТИАГ / Под ред. Н. Ф. Гуляницкого. – М., 1996. – С. 135–141, 230-239.

22. Erofalow B. Architektura Kijowa: Zo inego? // Architektura Murator. – Warszawa, 1997. – № 12. – S. 28–29.

23. Ерофалов Б. Л., Ненашева Е. Ю. О позднеимперском влиянии на Среднем Поднепровье (Метод архитектурно-градостроительной реконструкции) / Architecture // Science of Europe. – Praha, 2021. – № 79. – P. 3–18. – ISSN 3162-2364 (Автору належить концепція і текст, соавтору – графічне оформлення).

24. Ерофалов Б. Л., Слепцов О. С. Кардо и декуманус в исторической планировке Киева // Universum. – 2021. – № 9. – P. 65–77. – DOI – 10.34743 / UniTech. 2021.90.9.12278 (Автору належить концепція та графічні реконструкції).

Тези і матеріали наукових конференцій

25. Ерофалов Б. Культура мегаполиса vs Городская среда: Тезисы сомневающегося // Городская культура и среда метрополии: К 10-летию Харьковского Клуба. Тезисы междунар. конф., Харьков, 28–30.10.2008. – Харьков, 2008. – С. 27.
26. Ерофалов Б. Л. К исторической топографии Киева (Тези до II Міжнар. наук.-практ. конф. «Архітектура історичного Києва. Ландшафт і вода») // Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Наук.-техн. зб. КНУБА. – Київ, 2016. – Вип. 46. – С. 269–277.
27. Ерофалов Б. Л. Опыт реконструкции памятника градостроительства XI века в Киеве (материалы к одному историко-топографическому открытию) // Тезисы к I Междунар. науч.-практ. конф. «Modern Science: Innovations and Prospects», 10–12.10.2021, Стокгольм, Швеция.
28. Ерофалов Б. Л. Тематичне озеленення вулиць і «екологічні питання» в Києві другої половини XIX та на початку XX століття // Тези до VII міжнар. наук.-практ. конф. «Modern Scientific Research: Achievements, Innovations and Development Prospects», 19–21.12.2021, Берлін, Німеччина.

АНОТАЦІЯ

Ерофалов Б. Л. **Архітектурно-розпланувальні засади розвитку столичного міста Києва у XIX та на початку XX століть.** – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури за спеціальністю 18.00.01 «Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури». – Київський національний університет будівництва і архітектури Міністерства освіти і науки України, Київ, 2023.

Дисертацію присвячено розгляду насамперед розпланування Києва упродовж XIX та початку XX століття, зважаючи на аспекти архітектурного проектування, землевпорядкування, міської забудови, транспортування, зеленого будівництва, законодавства, містобудівних теорій та концепцій. Окрему увагу приділено висвітленню прикмет столичного модусу міста Києва зазначеного періоду. Сформульовано принцип циклічного обертання композиційно-розпланувальних засобів містобудування на столітньому відтинку: від романтично-пейзажного, майже барокового ставлення до міста на межі XVIII та XIX століть – до регулярних засобів впорядкування «хаотичної» київської забудови в першій половині XIX століття, і знов повернення до романтичних поглядів на «належний» міський пейзаж на межі XIX і XX століть.

Ключові слова: міське розпланування, містобудування Києва, регулярна реконструкція, «Великі реформи» 1860–1870-х, архітектурний ансамбль.

ABSTRACT

Erofalov B. L. **Architectural and Urban Planning Principles of Development of the Capital City of Kyiv in the 19th and Early 20th Centuries.** – Qualifying research paper (manuscript).

Thesis for the candidate of architecture (Doctor of Philosophy) degree in Theory of Architecture and Restoration of Architectural Landmarks. Speciality 18.00.01. – Kyiv National University of Construction and Architecture, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2022.

The dissertation work is devoted to the consideration, first of all, of the urban planning of Kiev during the 19th and early 20th centuries, referring to the aspects of architectural design, land management, urban development, transportation, green building, legislation, urban planning theories and concepts. Special attention is paid to the coverage of the metropolitan mode of the city of Kiev for the designated period. In conclusion, the principle of cyclic circulation of compositional and town planning means in urban planning over a century-long period of time is formulated: from a romantic-landscape, almost baroque attitude to the city at the turn of the 18th and 19th centuries until the repeated return to romantic views on the “proper” urban landscape at the turn of the 19th and 20th centuries.

The First section "Analysis of Sources for Research in Urban Planning in Kiev in the 19th - Early 20th Centuries" identifies the state of study of the problem, starting with the initial studies of architecture and urban planning of this period in the early 20th century to the current state of research. The peculiarities of the development of the planning structure of Kyiv from the first known, so-called drawn plans of the city of the 17th century are considered, to the instrumental plans of the middle of the 18th century. and until the beginning of the 20th century. Systematization and comprehensive analysis of the degree of scientific elaboration of the topic showed that so far there is no generalized picture of the peculiarities of Kyiv's development in the period of compiling its basic planning framework, taking into account the specifics of “the first capital city of Russian Empire”. The profiling value for the research on the planning of cartographic sources, plans and other project drawings is emphasized. As a result, there is an

increase in the importance of special studies of historical, architectural and urban heritage of Kyiv in the 19th – early 20th centuries. in modern times.

The Second section "Factors and Methods of Urban Planning Reconstruction of Kyiv in the First Half of the 19th Century" considers the process of "regular transformation" of Kyiv, which began in the late 18th century and articulated in the first half of the next century and ended with the formation of a new planning framework of a large capitalist city. On the eve of the planning reconstruction, Kyiv consisted of three historic city cores or "cities", which later became separate "parts" (districts) of Kyiv. The need for redevelopment arises in connection with the political and economic changes in the life of Kyiv, but the topographic isolation of Pechersk, Podil and the Upper Town, its three basic components, persists over time. The creation of an integral and functionally interconnected urban structure of classicist Kyiv, ie the first half of the 19th century, is solved by the development of the first project master plan of the city in 1834, reconstruction of existing historical parts of the city and planning of new regular districts such as Pechersk , Lipki, the so-called Latin Quarter, the New Constructin, etc. The integrated urban planning factors of the planned reconstruction are the polycentric structure of the city, natural factors and complex topography of Kyiv, regular approach to redevelopment and universalization of building rules, which is a derivative of centralized management, and conscious functionalization of historical parts of the city.

The Third section "Great Reforms and New Principles of Urban Development in Kyiv in the Second Half of the 19th Century" get a key role to the whole study, as it reveals the instrumental factors that have made the city dynamically developing. The reasons for the accelerated urban growth in the most general form are outlined in the content of the bourgeois reforms of 1860-1870's. The rapid development of the city was intensified by financial reform and the leading banking function of Kyiv as the business capital of the Southwest. National administrative reforms confirmed the status of Kyiv as the capital of the South-Western region. The reform of city self-government and the creation in 1874 of a new master plan of Kyiv under the auspices of the City Duma focused on making basic urban planning decisions directly in the city. The development of railways and inter-city mechanized communications completed the transformation of Kyiv into a powerful industrial city. Accordingly, new planning tools for rapid growth and broad urban planning expansion of a large capitalist city are being formed. The main object of regulation in civil construction is not "exemplary facades", but the parametric characteristics of each building in a separate household. The activities of developers are limited to the boundaries of the quarter and stable construction regulations, within these limits allowed al-

most any construction initiative: the choice of master planning and spatial solution of the building, architectural style, etc.

In the Fourth section "Theory and Practice of Architectural and Town Planning Activities in Kiev in the Early 20th century" traced the formation of the opposition "old" / "new city" in the theoretical and practical work of domestic designers. The opposition of the central parts of Kyiv to the "new city" that grew in the suburbs, which are not covered by the regular planning of the previous period, is becoming glaring. The attempt to arrange the suburbs, adapting to local conditions the concept of "garden city" by the Englishman E. Howard, was a characteristic manifestation of such confrontation. Thus, in the development of the "old city" there are new sanitary or "environmental issues", which are resolved in the activities of the Kyiv City Duma with the establishment in 1887 of the Garden Commission and the development of special rules for the use of greenery. Successful organizational urban planning actions of the Kyiv Duma include the liquidation of the administrative project "City of Alexandria" and the inclusion of this suburban settlement within Kyiv. Creative rethinking of the concept of "garden city" by E. Howard by domestic designers can be traced in the works of M. Dykanski (the idea of combining the benefits of both urban and rural in the new planning), G. Dubelir ("Garden City Plan" in Kyiv Solomyanka), M. Zuyev (project of the village-garden Vyshhorod-Mezhyhirya), G. Kovalevski (development of urban functional zoning and "free plan" for new settlements). At the turn of the 19th – 20th centuries. a number of compositional and urban planning means are used for the formation of architectural ensembles in Kyiv: the principle of free plan (in the Kyiv Exhibition of 1897); dynamic-theatrical composition of Art Nouveau (apartment house-mansion of W. Gorodecki, 1900-1903); use of the city monument as a urban planning dominant (project of the memorial complex "Historical Way", 1910-1911); combination of landscape and regular principles of urban planning (Kyiv Exhibition of 1913). To complete the development of urban planning tools, the city engineer A. Aristov formulated the concept of "Kyiv as an Architectural and Art City" (1918), which contained the beginnings of technology analysis and use in planning works of landscape and existing architectural and artistic properties of the city with the proposal of new management structures up to the creation of organizational structures such as the Architectural and Town Planning Department (GolovAPU).

In the Conclusion of the dissertation the principle of cyclic rotation of compositional-planning means of town planning on a century-long period of time is formulated: from romantic-landscape, almost baroque attitude to the city at the turn of 18th and 19th centuries, to regular means of ordering "chaotic" Kyiv

buildings in the first half of 19th century, and a return to romantic views of the "proper" urban landscape at the turn of the 19th and 20th centuries.

Keywords: urban planning, town planning, regular reconstruction, "Great Reforms" of 1860-1870's, architectural ensemble, Kyiv, Ukraine.